

Jak car tworzył lubelską samorządność w latach 1861–1862

W historii samorządu terytorialnego w Polsce na szczególną uwagę zasługuje okres przed powstaniem styczniowym (1861-1863). To czas, gdy na ziemiach Królestwa Polskiego ścierały się różne tendencje politycznego myślenia Polaków. Reprezentowały je: postawa niepodległościowo-patriotyczna, idea pracy organicznej oraz ugody, kompromisu. Każda z tych orientacji kreowała inną drogę odzyskania niepodległości. Zwolennicy orientacji niepodległościowo-patriotycznej wychodzili z założenia, że tylko na drodze zbrojnej można odzyskać niepodległość, natomiast nurt ugodowy - przeciwnie - dążył do kompromisu, nawet za bardzo wysoką cenę, cenę suwerenności. W jaki sposób ścieranie się tych postaw wiązało się z wybuchem powstania styczniowego, jak Rosjanie próbowali jemu zapobiec - tego można dowiedzieć się z książki Ryszarda Bendera pt. *Powstanie czy samorząd? Rady Miejskie i Powiatowe w Lubelskiem 1861-1863*, wydanej przez Lubelskie Towarzystwo Naukowe w 1998 r.

Rok 1861 to okres działalności spiskowej, manifestacji patriotyczno-religijnych nieuchronnie prowadzących do wybuchu powstania. Część społeczeństwa, przeciwna walce zbrojnej, dostrzegła szansę, by oddalić groźbę jego wybuchu. Za sprawą margrabiego Aleksandra Wielopolskiego uzyskano od cara koncesje na zmiany. Został zapowiedziany samorząd lokalny, który tworzyłby nową sytuację polityczną oraz społeczną, co w przekonaniu niektórych miało poszerzyć zakres swobód, ułatwiających stopniowe odzyskiwanie niezawisłości Królestwa.

Ukaz carski z 26 marca 1861 r. zapowiadał przywrócenie Rady Stanu, utworzenie rad gubernialnych, powiatowych i miejskich. Jednak ustępstwa były pozorne. Ukaz mówił o powstaniu rad i ogólnikowo o ich kompetencjach, ale nie wspominał o sposobie ich powoływania. Ordynację wyborczą stanowił dopiero ukaz carski z 5 czerwca r. Przyznawał on czynne prawo wyborcze mężczyznom, którzy ukończyli 25 lat oraz umieli czytać i pisać po polsku. Jednak obowiązywał tu cenzus majątkowy - a to bardzo ograniczało liczbę wyborców. Celem prawa wyborczego było niedopuszczenie do wyborów rewolucyjnie nastawionej ubogiej ludności miejskiej. Wybory do rad miejskich i powiatowych odbywały się od 23 września do 10 października 1861 r. Wprowadzenie stanu wojennego w Królestwie Polskim w październiku 1861 r. stanowiło opóźnienie w działalności rad. Ukonstytuowały się one dopiero wiosną 1862 r.

RADY MIEJSKIE

To instytucje o bardzo ograniczonych kompetencjach. Władza wykonawcza (reprezentowana przez magistrat) była niezależna od rad miejskich, ponieważ mianowały je i kierowały nimi wyższe władze administracyjne. Na uwagę zasługują kompetencje prezydenta magistratu (przewodniczącego rady miejskiej z urzędu) w stosunku do rady, pozwalające mu wstrzymać wykonanie jej uchwał. Nad radą miejską wisiało zawsze widmo jej rozwiązania przez radę administracyjną.

Główne zadania rady miejskiej obejmowały: zarząd gospodarczy miasta, przedkładanie do zatwierdzenia władzom rządowym budżetu miasta, dbanie o wygląd zewnętrzny miasta, dbanie o własność miejską.

Uchwały rady miejskiej musiały być zatwierdzone przez władze rządowe. Ponadto rada posiadała kompetencje do mianowania, zawieszania i zwalniania funkcjonariuszy zarządu miasta. W zamyśle zaborcy instytucje te miały zajmować się jedynie sprawami porządkowymi, a nie ogólną problematyką, co mogłoby spowodować wspólne wystąpienia rad o charakterze politycznym - stąd zakaz wzajemnych kontaktów między nimi.

Wybory do rad miejskich w Lubelskiem odbyły się w Lublinie, Krasnymstawie, Hrubieszowie, Białej Podlaskiej oraz Międzyrzeczu. Wybory do Rady Miejskiej w Lublinie rozpoczęły się 3 października 1861 r. Czynne prawo wyborcze uzyskały 674 osoby (3,54% ogółu ludności), zaś bierne 221 osób (0,63 ogółu ludności Lublina). Głosujący wybierali 12 radnych i ich 12 zastępców. Z powodu ogłoszenia w październiku 1861 r. stanu wojennego pierwsze inauguracyjne posiedzenie odbyło się 1 kwietnia 1862 r.

Od początku pracy rad toczyła się walka o przyznanie decydującego głosu w sprawach budżetu, która nabierała charakteru walki politycznej. Rady chciały być partnerem równorzędnym terenowych władz administracyjnych, z czym te nie chciały się pogodzić i utrudniały pracę swojej instytucjonalnej konkurencji. Kontrolowanie i uzależnienie rad od władz rządowych powodowało zmniejszenie zainteresowania ich działalnością. Pociągało to za sobą znaczną absencję na sesjach, a stanowisko Komitetu Centralnego Narodowego o szkodliwości rad jako narzędzia w ręku wroga doprowadziło do tego, że rady zaczęły się rozwiązywać. W Lublinie 24 kwietnia 1863 r. podano oficjalnie o zaprzestaniu działalności Rady Miejskiej.

RADY POWIATOWE

Tworzenie tych instytucji zapowiadał ukaz carski z 26 marca 1861 r. Ordynacja wyborcza przewidywała, że w powiatach liczących do 120 tysięcy osób wyborcy będą wybierać 15 radnych a

w liczących więcej - 18 radnych oraz ich zastępców. Kadencja rad miała trwać 6 lat, a co 3 lata w drodze losowania miała się zmieniać połowa radnych. W ciągu roku planowano 4 posiedzenia trwające po 6 dni, przy czym komisarz rządowy (namiestnik powiatu) mógł je przedłużyć bądź zawiesić. W gestii radnych był wybór członków do delegacji oczynszowania włościan, wybór radców powiatowych Dyrekcji Ubezpieczeń kandydatów na sędziów pokoju oraz członków rad opiekuńczych. Do ich kompetencji należały również decyzje o budowie dróg lokalnych, kanalizacji, szkolnictwie, zdrowiu publicznym oraz o rozkładzie szarwarku i ustalaniu jego wysokości. Mimo iż kompetencje rad powiatowych były ograniczone, wzbudziły zastrzeżenia Rady Stanu Królestwa Polskiego.

Wybory odbywały się od 23 września do 10 października 1861 r. Lublin praktycznie uzyskał trzy okręgi wyborcze. Wybór członków Lubelskiej Rady Powiatowej przez wyborców z Lublina odbył się 24 września 1861 r., wybrano 5 członków i ich zastępców. Natomiast 7 października 1861 r. wybrano radnych z lubelskiego okręgu sądowego spoza Lublina oraz z terenu kazimierskiego okręgu sądowego w Kazimierzu nad Wisłą. W przypadku czynnego prawa wyborczego obowiązywał cenzus majątkowy, niekiedy wyższy niż w wyborach do rad miejskich. Stąd do rad najczęściej wybierani byli kandydaci ze środowisk ziemiańskich.

Lubelska Rada Powiatowa długo nie mogła się zebrać z powodu wprowadzenia stanu wojennego. Pierwsza sesja trwała od 22 do 27 września 1862 r., po zniesieniu Stanu wojennego i powrocie do reform samorządowych. Rada powiatu na pierwszej sesji dokonała własnego ukonstytuowania, wybrania delegacji czynszowej i konskrypcyjnej dla spraw poboru wojskowego. Pobór do wojska w zamyśle Wielopolskiego miał przeszkodzić wybuchowi powstania, stąd wzięła się niechęć i krytyczny stosunek radnych do komisji konskrypcyjnej. Radni byli również zobowiązani do powołania komitetów księgosuszowych dla przeciwdziałania chorobie wirusowej przewodu pokarmowego u bydła. Rady powiatowe chciały być gospodarzami Lubelszczyzny. W tym celu ustanowiono komisje nadzwyczajne, zajmujące się problematyką poprawy oświaty, zdrowia ludności, dróg krajowych i lokalnych itp. Takie inicjatywy budziły również niepokój Rosjan. Powstanie w nocy z 22 na 23 stycznia 1863 r. położyło definitywnie kres działalności rad miejskich i powiatowych. Samorząd w zaborze rosyjskim przestał istnieć. Powrócił w wolnej Polsce 1918 r.

Autor książki, z której zaczerpnęłam te informacje, Ryszard Bender, jest profesorem Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, a także radnym Sejmiku Województwa Lubelskiego obecnej kadencji. Urodził się w 1932 r. w Łomży, natomiast z regionem lubelskim związany jest od czasu rozpoczęcia studiów historycznych i filozoficznych na KUL. W zakresie historii

doktoryzował się w 1959 r. pracą pt. Ludność miejska Lubelskiego w akcji przedpowstaniowej 1861-1862, a w 1969 r. zdobył tytuł docenta i stanowisko kierownika I Katedry Historii Nowożytnej na Wydziale Nauk Humanistycznych. Tytuł naukowy profesora zwyczajnego przyznał mu Senat Akademicki KUL w 1985 r. Jest członkiem Towarzystwa Naukowego KUL, Lubelskiego Towarzystwa Naukowego; związany początkowo z nurtem chrześcijańsko-społecznym „Więzi”, po jego wyodrębnieniu się i skupieniu w 1967 r. w Ośrodku Dokumentacji i Studiów Społecznych (ODiSS) wszedł w skład jego Rady Społecznej i Rady Naukowej; współzałożyciel Klubu Inteligencji Katolickiej w Lublinie, poseł na Sejm w latach 1976-1980 i 1985-1989.

Do najważniejszych prac Ryszarda Bendera należą m.in.: *Reforma czynszowa w Ordynacji Zamoyskiej 1833-1864*, *Chrześcijanie w polskich ruchach demokratycznych XIX stulecia*, *Społeczne inicjatywy chrześcijańskie w Królestwie Polskim 1905-1918* oraz *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832-1939*, którą zredagował wspólnie z profesorami Czesławem Strzeszewskim i Konstantym Turowskim. Z okazji jubileuszu 65 rocznicy urodzin i 40-lecia pracy na KUL Klub Inteligencji Katolickiej wydał w 1997 r. książkę pod redakcją Mirosława Piotrowskiego, dedykowaną Profesorowi Ryszardowi Benderowi, pt. *Na przełomie stuleci. Naród – Kościół - Państwo w XIX i XX wieku*.